

Білик О. І.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ ЖАНРІВ ПЕРЕДВИБОРЧОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена дослідженню жанрів передвиборчого дискурсу. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття мовного жанру, розглянуто принципи виділення жанрів політичного дискурсу, виділено типологію жанрів американського передвиборчого дискурсу.

Ключові слова: мовний жанр, класифікація жанрів мови, політичний дискурс, типологія жанрів передвиборчого дискурсу.

Статья посвящена изучению жанров предвыборного дискурса. Проанализированы основные определения жанра речи, рассматриваются принципы выделения жанров в политическом дискурсе, приводится типология жанров американского предвыборного дискурса.

Ключевые слова: жанр речи, классификация жанров речи, политический дискурс, типология жанров предвыборного дискурса.

The article deals with the study of the election discourse genres. The most popular definitions of speech genre are studied, genres distinguishing principles in political discourse are considered, election discourse genres typology is given.

Key words: speech genre, speech genre classification, political discourse, election genres typology.

Дослідження дискурсу як феномена, що відображає процес соціальної взаємодії людей, вимагає вивчення жанрових форм, які його реалізують. Мовні жанри і жанри окремих типів дискурсу стали предметом дослідження у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці (О.В. Горіна, Н.Х. Копистянська, І.С. Шевченко, Н.Д. Арутюнова, М.М. Бахтін, А. Вежбицька, К.Ф. Седов, В.В. Дементьєв, О.Й. Шейгал, А.Б. Халатян, В. Бенуа, Р. Водак, Н. Фейрклау).

Метою даної розвідки є аналіз підходів до вивчення мовних жанрів у мовознавстві, дослідження особливостей класифікації жанрів політичного дискурсу, визначення основних видів та особливостей жанрів передвиборчого дискурсу.

Вперше до проблеми мовних жанрів звернувся М.М. Бахтін, який, розглядаючи одиничне конкретне висловлювання як основну форму використання мови, вказав на необхідність вивчення у лінгвістиці і філології походження такого висловлювання в різних сферах людської діяльності, бо будь-яке дослідження мовного матеріалу неодмінно має справу з конкретним висловлюванням. Кожне окреме висловлювання, на думку М.М. Бахтіна, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлювань, які називаються мовними жанрами, і нехтування особливостями жанрів мови у будь-якій області лінгвістичного дослідження призводить до формалізму й надмірної абстрактності, а також послаблює зв'язок мови з життям [3].

За М.М. Бахтіним, у типових ситуаціях люди використовують готові форми мовних жанрів, які нам дані майже як рідна мова. Розмаїття жанрів таке ж велике, як і невичерпні можливості різноманітної людської діяльності. Автор звертає увагу на істотні відмінності між первинними (простими) і вторинними (складними) мовними жанрами: вторинні жанри, до яких належать романи, наукові роботи, великі публіцистичні жанри, виникають в умовах відносно високо розвинутого й організованого культурного спілкування, вбираючи у себе і змінюючи різні первинні жанри, які виникли в умовах безпосереднього спілкування [там само].

Мовний жанр характеризується єдністю тематичного змісту, стилю, тобто вибором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мови, і композицією, розуміння яких у М.М. Бахтіна, на думку В.В. Дементьєва, чисто прагматичне. У процесі виникнення мовного жанру спочатку з'являється задум, який, об'єднуючись із предметом мовлення, утворює тему мовного жанру і визначає вибір жанрової форми. В результаті взаємодії задуму і жанрової форми утворюються стиль і композиція. Стиль мовного жанру – це модель, типова форма, якої набуває індивідуальний стиль висловлювання, що виражає індивідуальність автора. Стиль також прагматичний, оскільки він існує не в мові, а в конкретних висловлюваннях, які включені в контекст конкретної ситуації. Композиція – це організація цілого, яка сприяє зв'язку висловлювання з дійсністю [7, с. 35-36].

А. Вежбицька розвиває ідею єдиної системи мовних жанрів М.М. Бахтіна в рамках семантичної теорії елементарних смислових одиниць. Значення, за цією теорією, формулюється спеціальною семантичною мовою, але не штучною, а взятою з довільного справжнього спілкування. Цей метод допомагає моделювати кожний жанр з допомогою простих речень, які виражають мотиви, інтенції та інші ментальні акти адресанта, які і визначають даний тип висловлювання [4]. Авторка вважає основною відмінною рисою кожного мовного жанру мету, комунікативну інтенцію. Досліджуючи жанри польської мови, А. Вежбицька розглядає мовні жанри як ключі до розуміння культури суспільства, які зв'язують соціальну реальність з мовною.

К.Ф. Седов досліджує мовний жанр як складову дискурсу. Розуміючи дискурс як цілісну будову (вербальну і невербальну), яка відображає і супроводжує процес соціальної взаємодії людей, вчений пропонує називати жанром «вербально-знакове оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей» [12, с. 19]. Для позначення жанрових форм у вигляді одноактних висловлювань автор використовує термін «субжанр», який логічно наштовхує на виділення «гіпержанру», тобто мовних форм, які супроводжують соціально-комунікативні ситуації і об'єднують у собі декілька жанрів [13, с. 19]. Досліджуючи модель комунікативної компетенції особистості, К.Ф. Седов вивчає жанрове наповнення свідомості людини, оскільки воно є одним з головних критеріїв для створення типології комунікативної компетенції особистості. На думку автора, ступінь володіння нормами жанрової поведінки може бути основою такої типології [12, с. 20].

В.В. Дементьев виділяє й описує два основних напрями дослідження мовних жанрів: лінгвістичний, або генристику, і прагматичний, або жанрознавство. Лінгвістичний напрям бере за основу інтенції того, хто говорить, і послуговується методологією і термінологією теорії мовленнєвих актів. Багато у чому прагматичний напрям утворився як відповідь на недоліки лінгвістичного вивчення мовного жанру. Одним з таких недоліків можна вважати монологізацію ідеї мовного жанру, що є неминучою при абсолютизації інтенції мовця. Для цього напрямом характерним є спрощення і збіднення концепту мовного жанру. Натомість прагматичному напрямку властиве визнання діалогічної природи мовного жанру і визнання важливості як фактора адресанта, так і фактора адресата. Основні відмінності лінгвістичного і прагматичного дослідження мовних жанрів, на думку В.В. Дементьева, такі: 1) орієнтація на монолог – орієнтація на діалог; 2) орієнтація на логіку, граматику (дослідження жанрової організації у психолінгвістичному аспекті, орієнтація на психологію) – орієнтація на взаємодію в соціально-культурних умовах конкретної ситуації, тобто аналіз жанрів з позиції соціолінгвістики [7, с. 54]. Узагальнюючи досвід представників обох напрямів, автор говорить про можливість синтезу їхніх досліджень на основі загальної комунікативної функції жанру і мови і пропонує для цього напрямку назву «комунікативна генристика» [там само].

Є.В. Акулова пропонує визначення мовного жанру, яке підсумовує основні ідеї М.М. Бахтіна і представників соціопрагматичного аналізу: «мовний жанр – вербально-знакове оформлення типової ситуації спілкування, яке є можливим і в письмовій, і в усній формі і характеризується тематичною, композиційною і стилістичною стійкістю» [1, с. 9].

Однією з проблем мовних жанрів залишається їх класифікація. Про необхідність створення типології мовних жанрів говорили й говорять чимало лінгвістів (Н.Д. Арутюнова, В.В. Дементьев, Т.В. Шмельова та ін.), але ця проблема досі залишається невирішеною. На сьогодні не існує загальноприйнятої типології мовних жанрів – у кращому випадку це «списки мовних жанрів, по можливості детальні» [7, с. 156].

Адекватна типологія мовних жанрів, на думку В.В. Дементьева, повинна враховувати найважливіші типологічні особливості жанрових картин світу, які стоять за жанрами, різні системи комунікативних цінностей, тобто елементами жанрового знання є не тільки відомості про ознаки жанрів, але комунікативні та культурні цінності [8, с. 15]. У цьому напрямі актуальним стає лінгвокультурний підхід до вивчення мовних жанрів, метою якого є вивчення зв'язку мовного жанру з певною лінгвокультурою.

Широке розповсюдження отримала класифікація мовних жанрів, в основі якої лежить іллокутивно-цільовий критерій (Н.Д. Арутюнова, М.Ю. Федосюк, Т.В. Шмельова та ін.). Найважливішим параметром при такому підході вважається комунікативна мета жанру.

Досліджуючи модель мовних жанрів, Т.В. Шмельова виділяє сім жанротвірних ознак: комунікативна мета; образ автора й образ адресата – інформація про учасників спілкування, яка забезпечує успішне втілення типового проекту мовного жанру; образ минулого й образ майбутнього – ознаки, які пов'язані із місцем кожного жанру у потоці мовленнєвого спілкування; диктумний зміст – відбір інформації про світ для утворення того чи іншого жанру; мовне втілення жанру – спектр можливостей, лексичних і граматичних ресурсів жанру [19]. Основною жанротвірною ознакою, на думку дослідниці, є комунікативна мета, на основі якої авторка виділяє чотири типи мовних жанрів: 1) інформативні, метою яких є різні операції з інформацією; 2) імперативні, мета яких – стати причиною втілення/невтілення подій, які є необхідними, бажаними, небезпечними для когось із учасників спілкування; 3) етикетні, метою яких є втілення особливої події, передбаченої етикетом певного соціуму: вибачення, вдячність, привітання тощо; 4) оцінні, метою яких є зміна самопочуття учасників спілкування через зіставлення їхніх вчинків, якостей зі шкалою цінностей даного суспільства [19, с. 4].

Розуміння мовних жанрів як «стійких тематичних, композиційних і стилістичних типів не висловлювань, а текстів» [15, с. 104] дає змогу, на думку М.Ю. Федосюка, назвати мовними жанрами і такі типи монологічних текстів, як повідомлення, розповідь, прохання чи питання, і такі типи діалогів, як дискусія, бесіда, суперечка чи сварка. Дослідник пропонує називати жанрами не тільки оповідання, повість чи роман, але і їхні компоненти: епілог, ліричний відступ, пейзаж. Для класифікації мовних жанрів М.Ю. Федосюк використовує терміни «елементарні» і «комплексні жанри». Елементарні жанри – це такі тематичні, композиційні і стилістичні типи текстів, які не містять у собі компонентів, які можна було б кваліфікувати як тексти певних жанрів. Сюди належать, наприклад, повідомлення, похвала, прохання, привітання. Комплексними мовними жанрами можна назвати такі тексти, які складаються з компонентів, кожен з яких є текстом певного жанру. Мовленнєві жанри можуть бути монологічними, які містять компоненти, що належать одному суб'єкту мовлення, та діалогічними, які містять репліки різних комунікантів [там само].

Н.Д. Арутюнова, аналізуючи діалогічне мовлення, запропонувала п'ятичленну типологію мовних жанрів: 1) інформативний діалог (make-know discourse); 2) прескриптивний діалог (make-do discourse); 3) обмін думками для прийняття істини, дискусії, суперечки (make-believe discourse); 4) діалог з метою встановлення міжособистісних стосунків (interpersonal-relations discourse); 5) святково-мовні жанри (phatic discourses): а) емоційний; б) артистичний; в) інтелектуальний [2, с. 650]. У цій типології жанри четвертої і п'ятої позицій дуже близькі, вони об'єднуються ідеєю встановлення контакту між мовцями і близьких особистісних стосунків.

Мовні жанри також поділяють за ознакою інформативної та фатичної мети співрозмовників: тобто мети повідомити щось чи просто задовольнити необхідність у спілкуванні як такому. Кожна із двох загальних цілей представлена набором типових інтенцій, які відповідають окремим жанрам. Власне інформативними мовними жанрами у сфері безпосереднього спілкування є, наприклад, особисто нейтральні питання і відповіді, прохання, обіцянка тощо, фатичними – святкові жанри, флірт, жарт, похвала та ін. [14, с. 353]. В.В. Дементьев виділяє п'ять основних типів фатичних мовних жанрів: 1) святкові жанри, або small talk: міжособистісні стосунки не погіршуються і не покращуються; 2) фатичні мовні жанри, які погіршують міжособистісні стосунки

в прямій формі: звинувачення, сварки; 3) фатичні мовні жанри, які покращують міжособистісні стосунки в прямій формі: признання, компліменти; 4) фатичні мовні жанри, які погіршують міжособистісні стосунки в непрямій формі: іронія, розіграш; 5) фатичні мовні жанри, які покращують міжособистісні стосунки в непрямій формі: жарт, флірт [7, с. 217-223].

У межах певного виду дискурсу виділяють характерні для цього дискурсу жанри. Поділ жанрів за належністю до якогось типу дискурсу допомагає класифікувати комунікативні ситуації у потоці щоденного спілкування.

Кожній комунікативній ситуації у політичному дискурсі притаманний певний набір жанрів. Політичні жанри поділяють на усні (виступ на мітингу, доповідь, дебати, інтерв'ю і ін.) і письмові (програма, листівка, газетна стаття, лист політичному діячу і ін.) [17].

Розуміючи жанр як важливий засіб індивідуалізації тексту, його співвідношення з умовами мовленнєвої діяльності, А.П. Чудінов пропонує критерії класифікації жанрів: 1) функціональна складова; 2) обсяг інформації; 3) ціль висловлювання у політичній комунікації. Відповідно, автор виділяє: 1) ритуальні жанри (інавгураційне звернення, привітання та ін.), орієнтаційні жанри (довіді, укази, договори, угоди), агональні жанри (лозунг, листівка, виступ на мітингу); 2) малі жанри (лозунг, слоган), середні жанри (виступ на мітингу чи в парламенті, листівка, газетна стаття тощо), великі жанри (партійна програма, політична доповідь, книга політичної публіцистики та ін.); 3) інформативні, оцінні та імперативні жанри [там само].

Детальне дослідження політичного дискурсу і його жанрів було проведене О.Й. Шейгал. Жанри політичного дискурсу диференціюються за параметрами інституційності (мовні жанри розміщені на осі від максимального неофіційного спілкування до максимального формального), суб'єктно-адресатними стосунками (до уваги береться політична комунікація, яка включає інститути, і спілкування за межами інститутів), соціокультурною специфікою (виділення політичних соціолектів, основою яких є ідеологічна орієнтація), локалізацією подій, прототипністю / маргінальністю (співвідношення жанру з основною метою політичної комунікації – боротьбою за владу), функціональністю. У функціональному аспекті жанри поділяються на ритуальні (інавгураційне звернення, ювілейний виступ), орієнтаційні, до яких належать тексти інформаційного характеру (партійна програма, конституція, звіт, указ), агональні (лозунг, реклама, передвиборчі дебати, парламентські дебати) [18].

У зарубіжній політичній лінгвістиці виділяють жанри, які пов'язані з політичною системою (наприклад, парламентські дебати, політичні маніфести і програми, доповіді лідерів партій на конференціях, політичні документи), жанри, пов'язані із засобами масової інформації (наприклад, політичні новини, політичні інтерв'ю, ток-шоу, політична реклама у пресі), та жанри, пов'язані із громадською сферою (наприклад, зустрічі з громадянами, політичні форуми) [22, с. 294].

Аналогічно виділяють жанри в межах передвиборчого дискурсу, який у багатьох дослідженнях розглядається як вид політичного (О.В. Горіна, А.Б. Халатян).

Розвиваючи ідею передвиборчого дискурсу як різновиду політичного, А.Б. Халатян жанрами передвиборчої комунікації називає політичні жанри, які виділяються за такими критеріями: 1) характерний склад учасників, 2) локалізація подій, 3) комунікативна функція. Авторка розглядає жанри передвиборчого дискурсу як складні мовні події, у структурі яких можна виділити менші за об'ємом одиниці інтеракції. Вони мають інституціональний ритуалізований характер, фіксований склад учасників, актуалізуються у типовій мовній поведінці політиків – кандидатів на пост президента і спрямовані на досягнення основної мети передвиборчого дискурсу – отримання електоральної переваги для перемоги у боротьбі за владу [16, с. 185-186].

Беручи за основу таксономію політичних жанрів, запропоновану Р. Водак, яка виділяє жанри, що відносяться до сфери дії і ті, що відносяться до сфери контролю [23], А.Б. Халатян відзначає, що жанри передвиборчого дискурсу включені у підструктури сфери дії, які називаються «формування суспільної думки і саморепрезентація політика» (прес-реліз, прес-конференція, ток-шоу, інтерв'ю, лекції і участь у конференціях, статті та ін.) і «політична реклама, маркетинг і пропаганда» (передвиборча програма партії, лозунг, передвиборчий виступ, листівки, плакати тощо). Крім уже згаданих жанрів політичного дискурсу, авторка доповнює перелік передвиборчих жанрів такими складними жанровими формами: коментар поточних подій, телевізійні ролики-презентації, теледебати, мітинг, партійний форум, зустріч з виборцями, інтернет-щоденник, інтернет прес-конференція [16].

Як бачимо, відсутність у мовознавчій літературі загальноприйнятої класифікації жанрів передвиборчого дискурсу зумовлена складною природою досліджуваного предмета і наявністю різноманітних підходів до вивчення жанрів мови. У нашому дослідженні ми розуміємо жанр як вербальне оформлення типової організації соціальної взаємодії людей [12, с. 19]. Жанровий простір передвиборчого дискурсу США утворюється монологічними і діалогічними формами [6; 16], і, як показує матеріал дослідження, у передвиборчій боротьбі найчастіше використовуються такі жанри, як: політичні дебати, інтерв'ю, ток-шоу, публічні виступи, коментар поточних подій, промова-згода балотуватися.

Незважаючи на те, що жанрова система передвиборчого дискурсу є динамічною, рухливою структурою, що характеризується різноманітністю жанрових форм, набір тем, які піднімаються під час виборів, залишається досить обмеженим: усі теми пов'язані з діяльністю кандидатів і їхніх партій. З огляду на це, В. Бенуа ділить політичний дискурс кандидатів на такий, що стосується минулих вчинків, планів на майбутнє і загальних цілей [20, с. 25].

У перспективі дослідження є темпоральна організація американського передвиборчого дискурсу, усесторонній аналіз якої можливий лише за умови дослідження не одного, а кількох жанрів, які є характерними для даного типу дискурсу.

Література:

1. Акулова Е. В. Жанры немецкого повседневного общения. Учебное пособие по спецкурсу / Е. В. Акулова. – Саратов, 2011. – 99 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры. – 1999. – 896 с.
3. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – С. 159-206.
4. Вежибicka А. Речевые жанры [Электронный ресурс] / А. Вежибicka. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75212>
5. Гольдин В. Е. Имена речевых событий, поступков и жанры русской речи [Электронный ресурс] / В. Е. Гольдин. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75212>
6. Горина Е. В. Когнитивно-коммуникативные характеристики американского электорального дискурса республиканцев : дис.... канд. филол. наук : 10.02.04 / Елена Владимировна Горина. – Харьков, 2008. – 240 с.
7. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
8. Дементьев В. В. Когнитивная генеристика : внутрикультурные речевые ценности [Электронный ресурс] / В. В. Дементьев, В. В. Фенина. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75354>
9. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен : Монография / Под общ. ред. И. С. Шевченко. – Харьков : Константа, 2005. – 356 с.
10. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : Монографія / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
11. Мельник Г. С. Основы творческой деятельности журналиста / Г. С. Мельник, А. Н. Тепляшина. – СПб. : СПбГУ, 2004. – 192 с.
12. Седов К. Ф. Теоретическая модель психолингвоперсонологии / К. Ф. Седов // Вопросы психолингвистики. – 2008. – №7. – С. 12-23.
13. Седов К. Ф. Языкознание. Речеведение. Генеристика [Электронный ресурс] / К. Ф. Седов. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75357>
14. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
15. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 102-120.
16. Халатян А. Б. Предвыборный дискурс [Электронный ресурс] / А. Б. Халатян. – Режим доступа : http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling36/ling_36_29.pdf
17. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : Учеб. пособие / А. П. Чудинов. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 254 с.
18. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дис. ... док. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Елена Иосифовна Шейгал. – Волгоград, 2000. – 440 с.
19. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра [Электронный ресурс] / Т. В. Шмелева. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75212>
20. A Functional Analysis of Presidential Campaign Discourse / [William L. Benoit, John P. McNale, Glenn J. Hansen et al.]. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. – 286 p.
21. Benoit W. L. Let's put «debate» into presidential debates / W. L. Benoit. – Rostrum, 2000. – P. 21-24.
22. Fairclough N. Genres in Political Discourse / N. Fairclough // Concise Encyclopedia of Pragmatics. – Oxford : Elsevier Science Ltd., 2009. – P. 293-298.
23. Wodak R. Pragmatics and Critical Discourse Analysis : A Cross-Disciplinary Inquiry [Электронный ресурс] / R. Wodak. – Режим доступа : http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/wodak/papers/wodak_pragdiscourse.pdf